

Ocena rozprawy doktorskiej

mgr Jolanty Góral pt. „Warunki egzystencji ludności wiejskiej w południowo-zachodniej części województwa lwowskiego na przykładzie powiatów brzozowskiego, krośnieńskiego i sanockiego w latach 1920-1939”

Przedstawiona do oceny dysertacja doktorska mgr Jolanty Góral „Warunki egzystencji ludności wiejskiej w południowo-zachodniej części województwa lwowskiego na przykładzie powiatów brzozowskiego, krośnieńskiego i sanockiego w latach 1920-1939” dobrze wpisuje się w nurt badań historycznych koncentrujących się na warunkach życia ludności w Drugiej Rzeczypospolitej. Badania nad społeczeństwem międzywojennej Polski zainicjował jeszcze w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku profesor Janusz Żarnowski. Znalazł on licznych naśladowców, sam zaś do tematu powrócił po niemal pół wieku kierując zakończonym w 2013 roku projektem badawczym „Społeczeństwo II Rzeczypospolitej”. W jego ramach podejmowano szerokie spektrum zagadnień związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa międzywojennej Polski, przedmiotem badań stały się również warunki życia wybranych grup społecznych. Efekty projektu, w którym uczestniczyło kilkudziesięciu naukowców z całego kraju, opublikowane zostały w ramach wydawanej przez Instytut Historii PAN serii wydawniczej „Metamorfozy społeczne”.

W związku z powyższym należy się cieszyć, że w czasie, gdy na nowo podjęto na taką skalę badania nad społeczeństwem Drugiej Rzeczypospolitej, w Uniwersytecie Rzeszowskim na seminarium doktorskim prof. Andrzeja Bonusiaka powstała dysertacja, której celem stało się ukazanie historii społecznej okresu międzywojennego, ale widzianej w skali mikro i obejmującej obszar południowo-zachodniej części ówczesnego województwa lwowskiego. Praca podejmuje szeroko rozumianą problematykę warunków życia ludności wiejskiej trzech powiatów – brzozowskiego, krośnieńskiego oraz sanockiego. Jej celem było wskazanie zarówno uwarunkowań ekonomicznych i społecznych, jak i realnych warunków egzystencji mieszkańców wsi omawianych powiatów oraz potencjalnych możliwości awansu społecznego tkwiących w systemie edukacji, emigracji zagranicznej, bądź też w migracjach wewnętrznych.

Praca liczy 222 strony i składa się ze wstępu, czterech podzielonych na podrozdziały i punkty rozdziałów, zakończenia, wykazów tabel, zdjęć i map oraz wykazu wykorzystanych źródeł. Konstrukcja oparta została o układ problemowy, a kolejne rozdziały przybliżają w sposób uporządkowany do odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Autorka rozpoczyna zatem narrację od charakterystyki wybranych do badania powiatów, później omawia podstawowe źródła utrzymania ludności wiejskiej, wreszcie przechodzi do szczegółowego opisu warunków egzystencji, zaś w ostatnim z rozdziałów wskazuje na ewentualne, choć w rzeczywistości trudno osiągalne, możliwości awansu społecznego. Należy się zgodzić z przyjętą koncepcją podziału treści, nie budzi ona większych wątpliwości. Ewentualne zastrzeżenia zgłosić można jedynie do niektórych tytułów (np. podrozdział „Rolnictwo i hodowla” – przecież hodowla jest integralną częścią rolnictwa), a także do wydzielenia w części podrozdziałów zbyt dużej liczby bardzo niekiedy krótkich punktów (np. w podrozdziale 2.3 znajduje się punkt 2.3.2 zatytułowany „Ludność w rolnictwie”, a kolejny 2.3.4 nosi tytuł „Ludność samodzielna i najemna w rolnictwie” – wydaje mi się, że można by je bez szkody dla całości połączyć). W kontekście konstrukcji pracy zauważyć należy również fakt pojawienia się dwóch różnych tytułów rozdziału II. W spisie treści jest on zatytułowany „Gospodarka chłopska”, natomiast na s. 41 widnieje tytuł „Źródła utrzymania”. Ze swojej strony sugerowałbym zastąpienie obu „propozycji” czymś bezpośrednio związanym ze stanowiącym podstawę utrzymania ludności wiejskiej rolnictwem.

Nie do końca zrozumiałe są dokonane przez Autorkę wybory dotyczące zakresu przedmiotowego dysertacji oraz wykorzystanego zasobu źródłowego. Wątpliwości budzi ograniczenie badań do wyłącznie polskiej ludności omawianych powiatów, mimo, że ludność ukraińska (rusińska) stanowiła kilkanaście procent mieszkańców wsi w powiatach brzozowskim oraz krośnieńskim i blisko połowę w sanockim. Autorka kilkakrotnie wspomina w tekście o tym, że badania dotyczą jedynie ludności polskiej, ale decyzji swej w żaden sposób nie uzasadnia. Wynikało to zapewne z dostępności materiału źródłowego, ale taka informacja powinna znaleźć się we wstępie. Drugą tego typu kwestią jest rezygnacja z kwerendy w archiwach lwowskich. W kontekście tematu dysertacji wydaje się ona być czymś naturalnym, co zresztą sama Autorka dobrze rozumie przyznając we wstępie, iż oparcie rozprawy wyłącznie o archiwa krajowe jest „minusem pracy”. Brakuje jednak wyczerpującego uzasadnienia takiego stanu rzeczy.

Rozprawa powstała w oparciu o źródła archiwalne zgromadzone przede wszystkim w Archiwum Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, uzupełnione o materiały z archiwów państwowych w Przemyślu, Rzeszowie, oddziału sanockiego archiwum rzeszowskiego, wy-

branych archiwów parafialnych oraz urzędów stanu cywilnego oraz nieliczne dokumenty pochodzące z Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Z tym ostatnim zasobem jest jednak pewien problem. Autorka zarówno we wstępie jak i w wykazie źródeł wymienia kilka zespołów z AAN, ale niektóre z nich nie pojawiają się w przypisach. Dotyczy to zespołów przedwojennego Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Ministerstwa Opieki Społecznej. Jest to sytuacja co najmniej niezrozumiała z punktu widzenia metodologii pracy naukowej historyka.

Rolę równie istotną co archiwalia odegrały w powstaniu dysertacji źródła drukowane. Szczególnie ważne wśród nich były wydane drukiem szczegółowe wyniki obu przeprowadzonych w okresie międzywojennym spisów powszechnych oraz liczne wydawnictwa Głównego Urzędu Statystycznego, z których Autorka obficie i w sposób umiejętny czerpała (niekiedy nawet w zbyt dużym zakresie). Wykorzystany zasób źródłowy uzupełniają dużo wnoszące do pracy pamiętniki i wspomnienia, w niewielkim stopniu skorzystała natomiast Doktorantka z międzywojennej prasy gospodarczej. Szczególnie razi całkowite pominięcie fachowej prasy rolniczej z takimi tytułami jak „Gazeta Rolnicza”, „Rolnictwo”, czy „Życie Rolnicze” na czele. W sytuacji, gdy duża część dysertacji poświęcona jest kwestiom wprost lub pośrednio związanym z rolnictwem uznać to należy za istotny brak. Obszerny jest zestaw wykorzystanych opracowań, chociaż i w tym przypadku można by się pokusić o poszerzenie tej części podstawy rozprawy, tym bardziej, że w wielu miejscach Autorka spotkała się z deficytem materiału źródłowego. W niemal każdej części dysertacji należałoby sięgnąć po kolejne ważne i wartościowe dla omawianego tematu pozycje pochodzące zarówno z okresu międzywojennego, jak i publikowane już po wojnie.

Mimo wspomnianych zastrzeżeń pracę należy ocenić pozytywnie. Konstrukcja jest logiczna, a Autorka dobrze radzi sobie z krytyczną analizą zebranego materiału źródłowego, posiada również odpowiednie umiejętności w zakresie formułowania wniosków na podstawie dostępnych informacji faktograficznych. Ważną rolę w dysertacji odgrywają zestawienia tabelaryczne, wydaje się jednak, że tego typu elementów jest w tekście nieco zbyt wiele. Liczba aż 110 tabel statystycznych jest bowiem nieproporcjonalnie duża w kontekście objętości rozprawy. Mimo tego zastrzeżenia trzeba docenić zarówno wysiłek Autorki poświęcony na opracowanie tak liczного zbioru zestawień tabelarycznych, jak i swobodę w interpretowaniu zamieszczonych w nich danych. Z drugiej strony w części przypadków widać pewną powierzchowność wyprowadzanych wniosków połączoną z brakiem dążenia do wyjaśnienia wpływających z nich tendencji (przykładem niewyjaśniona odmienna struktura gospodarstw rolnych w powiecie sanockim, czy też podobnie potraktowany mniejszy odsetek zajmujących się rolnictwem mieszkańców wsi w powiecie krośnieńskim). Wyraźnie brakuje również w dyser-

tacji wniosków podsumowujących poszczególne jej części składowe – kolejne rozdziały kończą się pozostawiając czytelnika z pewnym niedosytem, który Autorka powinna zaspokoić krótko rekapituluując omówione kwestie.

Dysertację otwiera rozdział I stanowiący próbę charakterystyki wybranych do badań powiatów: brzozowskiego, krośnieńskiego oraz sanockiego. W kolejnych podrozdziałach omówione zostały warunki naturalne, podstawowe dane demograficzne, podział administracyjny oraz zmiany w nim przeprowadzone w 1934 roku. Rozdział oparty został przede wszystkim na źródłach statystycznych wskutek czego ma dosyć sprawozdawczy charakter. Wyraźnie brakuje w nim informacji na temat struktury gospodarczej całych omawianych powiatów, która przecież wpływ na poziom i warunki życia ludności wiejskiej mieć musiała. W rozdziale powinno się też znaleźć więcej informacji na temat struktury ludności omawianych powiatów. Została ona omówiona w sposób zbyt powierzchowny.

W rozdziale II przedstawiono szeroko rozumiane podstawy utrzymania ludności wiejskiej trzech badanych powiatów. Ta część dysertacji poświęcona została zatem strukturze agrarnej i jej zmianom oraz funkcjonowaniu rolnictwa na omawianym obszarze. Generalnie założona problematyka została w rozdziale zaprezentowana w sposób prawidłowy, widać jednak w nim kilka niedociągnięć. Przede wszystkim uwagę zwraca wspomniany wyżej brak głębszej refleksji na temat fundamentalnych nieraz różnic widocznych w poszczególnych powiatach. Widoczny jest również pewien deficyt wiedzy z zakresu stosunków rolnych, czego przykładem analiza rozmiarów hodowli, które Autorka przedstawia w oparciu o liczbę zwierząt przypadającą na jedno gospodarstwo, podczas gdy zazwyczaj operuje się w takich przypadkach obsadą zwierząt na 100 ha (s. 82). W tej części pracy zwraca uwagę pewien minimalizm w kwerendzie – Autorka korzysta z powojennych opracowań, nie sięgając po publikacje pochodzące z epoki, w oparciu o które mogłaby znacząco poszerzyć dostępny zasób wiedzy. Wyraźnie brakuje też zasygnalizowania choćby kwestii dostępu ludności chłopskiej do lokalnych instytucji kredytowych (kasy oszczędnościowe w Krośnie i Sanoku istniały wszak już przed I wojną światową).

Najważniejszą częścią rozprawy jest jej rozdział III poświęcony w sposób bezpośredni warunkom egzystencji ludności badanych powiatów. Abstrahując już od niezbyt fortunnego sformułowania tytułu (zbyt podobny do tematu całej dysertacji) i ponownie pojawiających się zbyt krótkich części poszczególnych rozdziałów pochwalić należy Autorkę zarówno za dobór źródeł, jak i sposób prezentacji zebranego materiału. W kolejnych podrozdziałach otrzymujemy bowiem interesujący obraz życia codziennego mieszkańców wsi trzech omawianych powiatów w okresie międzywojennym. Autorka prezentuje warunki mieszkaniowe, przemia-

ny w zakresie ubioru codziennego i odświętnego oraz kwestie związane z wyżywieniem, higieną i opieką medyczną. Oczywiście można by znaleźć w źródłach nieco więcej informacji na temat liczby lekarzy w kolejnych latach, zachorowalności na choroby zakaźne i społeczne, czy też powstawania w latach trzydziestych stanowiących szansę na upowszechnienie ochrony zdrowia na wsi ośrodków zdrowia (np. w Komańczy), jednak rozdział należy ocenić wysoko, a jego lektura pozwala na niemal bezpośrednie spotkanie z międzywojenną wsią południowo-zachodniej części województwa lwowskiego.

Zaprezentowany obraz jest jednak raczej mało pozytywny, wskutek czego w ostatnim z rozdziałów Autorka zastanawia się nad potencjalnymi możliwościami awansu społecznego. Widzi je zarówno w perspektywie ścieżki edukacyjnej, jak i czasowego lub stałego „wyjścia” z ubogiej galicyjskiej wsi. Mimo skromnej bazy źródłowej Autorce udało się na podstawie zebranych informacji stworzyć obraz rzeczywistości, w którego wynika, że potencjał awansu społecznego był *de facto* niewielki i tylko pojedyncze jednostki, bądź rodziny były w stanie taki krok do przodu zrobić. Sięgająca poza szkołę powszechną ścieżka edukacyjna dla większości dzieci chłopskich była praktycznie niedostępna, możliwości w zakresie emigracji znacząco się po I wojnie światowej zawężyły, a migracje wewnętrzne (do miast, bądź ośrodków przemysłu naftowego) dotyczyć mogły, jak wynika z badań Autorki, zaledwie kilku procent mieszkańców omawianych terenów. Nieco brakuje w tej części pracy poszerzenia kwestii przeludnienia agrarnego (choćby na podstawie prac „Młodzież sięga po pracę” z 1938 r., czy rok późniejszej „Bezrobocie wśród chłopów”), czy też pogłębienia wniosków na temat zmian w oświacie.

Całość kończy rozbudowane Zakończenie, w którym Autorka podsumowuje wyniki przeprowadzonych badań. Jest to, zwłaszcza w kontekście programowego pomijania rekapitulacji cząstkowych, ważna część dysertacji, z której wylania się niezbyt wprawdzie optymistyczny, ale stosunkowo pełny obraz życia codziennego (tytułowych „warunków egzystencji”) ludności wiejskiej omawianych terenów w okresie międzywojennym. Zakończenie stanowi, zgodnie z regułami pracy naukowej, interesującą i syntetyczną odpowiedź na pytanie badawcze postawione w tytule rozprawy.

Warstwę językową i edytorską pracy ocenić należy pozytywnie, chociaż Autorka nie ustrzegła się błędów, zwłaszcza interpunkcyjnych. Mimo tego całość czyta się dobrze, a błędy są stosunkowo nieliczne. Wartość pracy podnoszą zamieszczone w niej zestawienia statystyczne, jednak jak już zaznaczono, jest ich nieco zbyt dużo. Niewiele wnosi do rozprawy materiał ilustracyjny, w kilku przypadkach niezwiązany z omawianą problematyką (np. fotografia ratusza w Brzozowie na s. 22). Pewne uwagi podnieść można do sposobu zapisywania

niektórych przypisów z prasy, bądź artykułów w wydawnictwach ciągłych (np. na s. 202), generalnie jednak większych zastrzeżeń do warstwy metodologicznej dysertacji nie zgłaszam.

Uwagi szczegółowe:

- Niezrozumiałe stosowanie czasu przyszłego przy omawianiu we wstępie zawartości poszczególnych rozdziałów.
- Niezrozumiałe konsekwentne unikanie określenia „Ukraińcy” w tekście – Autorka pisze jedynie o zamieszkujących omawiane powiaty Rusinach, ale przecież wiadomo, że z reguły byli to Ukraińcy.
- Zbędne wymienienie nazw miejscowości, w których dominowała ludność ukraińska w powiecie sanockim – to samo jest w tabeli – s. 33.
- Niezrozumiałe wnioski na s. 47 na temat zmian w strukturze gospodarstw – z tabel nie takiego raczej nie wynika, poza tym trudno mówić o zmniejszaniu się czegoś, gdy nie ma *de facto* danych porównywalnych, a szacunki Mieszczankowskiego wcale nie muszą być pozbawione błędów.
- Podrozdział 2 – Rozwój kapitalistyczny – niezrozumiały i zbyt enigmatyczny tytuł.
- Nieprecyzyjny tytuł tabeli 21 – s. 48.
- Pytanie czy wniosek o największym udziale gospodarstw kapitalistycznych w powiecie sanockim jest uzasadniony – one były większe pod względem powierzchni, ale niekoniecznie były bardziej „kapitalistyczne” – s. 49-50.
- Brak zapisu Dziennika Ustaw przy omawianiu podstaw prawnych reformy rolnej z 1920 oraz 1925 – s. 52-53.
- Mało aktualne opinie na temat reformy rolnej z 1966 r. – s. 53.
- Błędny sposób zapisywania braku danych w tab. 28 na s. 58 – jest kreska powinna być kropka.
- Brak sięgnięcia po pracę Czesława Madajczyka „Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce 1918-1939” – mimo, że wydana w 1956 r. mogłaby się przydać jako uzupełnienie warstwy faktograficznej dysertacji.
- Lata 1925-1926 to zbyt krótki zakres czasowy, by mówić o stałym trendzie – s. 62.
- Nie ma potrzeby pisać w pracy, że Polska rozwijała się jako kraj kapitalistyczny, bo przecież w okresie międzywojennym wszystkie państwa europejskie (prócz ZSRR) funkcjonowały jako kraje kapitalistyczne.
- Tezę o odbudowie rolnictwa po I wojnie światowej należało oprzeć na odpowiednich danych statystycznych – s. 66.
- Niezbyt uzasadnione łączenie w jeden okres lat 1923 oraz 1926-1929 – s. 66.
- Brak podstawy źródłowej informacji, że małorolni i bezrolni robotnicy rolni byli najgorzej wynagradzani – s. 72.
- Brak konstatacji, że wielu robotników rolnych mieszkało u pracodawców – było ich dwukrotnie więcej niż w skali województwa, warto byłoby to wyjaśnić – s. 71-72.
- Na s. 74-75 można było na podstawie przedstawionych danych wykluczyć grunty wielkiej własności z ogółu gruntów w powiatach i obliczyć udział gruntów rolnych w pozostałych gospodarstwach.
- Tytuł części 2.3.5 nieadekwatny do treści. Zamiast „Zasiewy i zbiory” (o zbiorach nie ma ani słowa), lepszy byłby tytuł „Użytkowanie gruntów”.
- Zbyt często wnioskowanie oparte jedynie na opracowaniach syntetycznych (np. prace Mieszczankowskiego, Landaua, Tomaszewskiego).
- Przy omawianiu warunków egzystencji należałoby sięgnąć również po pracę J. Żarnowskiego „Polska 1918-1939. Praca – technika – społeczeństwo”.
- Warto byłoby zaznaczyć, że ziemniak dawał najwyższe plony z hektara i również dlatego był najbardziej efektywnym źródłem pożywienia – s. 122.

- Niezrozumiałe pominięcie tytoniu jako jednego z ważniejszych kupowanych na wsi produktów – s. 126 (w innym miejscu Autorka pisze, że mężczyźni tradycyjnie nosili fajki przy sobie).
- Wydaje się jednak, że monodieta wynikała z ubóstwa, a nie z niechęci do nowinek kulinarnych – s. 132.
- Jeżeli informatorzy MBL zaprzeczali, że głód się pojawiał to raczej nie można wyciągać analogii z innych powiatów, tym bardziej, że pojęcie głodu jest w pracy interpretowane zbyt swobodnie; raczej należałoby mówić o niedożywieniu; o głodzie można mówić w przypadku górzystych obszarów kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej.
- W podrozdziale dotyczącym oświaty warto byłoby sięgnąć po wydane w 2011 r. opracowanie „Dzieje oświaty w Krościenku Wyżnym w latach 1417-1999” pod red. Beaty Lorens i Edwarda Marszałka – znajdują się tam obszernie fragmenty dotyczące okresu międzywojennego.
- Brak daty przyjęcia ustawy o publicznej służbie zdrowia z 1939 r. w Zakończeniu – s. 202.
- Brak datacji w tytułach części tabel.
- Błędne używanie określenia `ilość` zamiast `liczba` w nagłówkach tabel – np. s. 145; podobnie w tekście.

Ocena końcowa:

Podsumowując należy stwierdzić, że mimo pewnych uwag i zastrzeżeń przedstawiona dysertacja mgr Jolanty Góral stanowi gruntowne i oryginalne opracowanie tematu badawczego i spełnia, w myśl ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. (Dz. U. 2003, Nr 65, poz. 595 z późn. zm.), wymagania stawiane rozprawom doktorskim. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie do jej publicznej obrony.

Prof. 